

Marcin Wójcik, Pamela Jeziorska-Biel

Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych,
Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej; ul. Kopcińskiego 31, 90-142 Łódź;
marcin.wojcik@geo.uni.lodz.pl, pamela.jeziorska@geo.uni.lodz.pl

KSZTAŁTOWANIE TOŻSAMOŚCI LOKALNEJ W „TEMATYCZNEJ” ODNOWIE WSI

Streszczenie: Artykuł ma na celu określenie głównych uwarunkowań rozwoju wiejskich przestrzeni tematycznych w kontekście odnowy wsi. Na tym tle autorzy podejmują próbę wyjaśnienia mechanizmów rządzących omawianym procesem oraz ich efektów. Wobec powyższego skoncentrowano się na przedstawieniu mechanizmów rozwoju procesów, które prowadzą do rozkwitu tej idei (anatomia sukcesu – przypadek wsi Sierakowo Sławieńskie), oraz takich, które ten rozwój spowalniają lub zupełnie ograniczają (anatomia porażki – przypadek wsi Lubcza).

Słowa kluczowe: odnowa wsi, wiejska przestrzeń tematyczna, tożsamość lokalna

Abstract: Formation the local identity in the “thematic” Rural Renewal, The article aims to determine the main conditions for the development of rural thematic areas in the context of Rural Renewal. Against this background, the authors attempt to explain the mechanisms governing the discussed process and their effects. In view of the above, the focus was on presenting mechanisms for the development of processes that lead to the flowering of this idea (an anatomy of success – the case of the village of Sierakowo Sławieńskie) and those that slow down or completely limit this development (anatomy of failure – the case of the village of Lubcza).

Keywords: Rural Renewal, rural thematic space, local identity

JEL code: Z13

Wstęp

Problem rozwoju lokalnego rozumianego w kontekście odnowy wsi jest w literaturze europejskiej obecny od lat 70. XX w., kiedy w różnych państwach

zaczęto się zastanawiać nad możliwościami rewitalizacji struktur osadniczych w powiązaniu z działaniami zmierzającymi do poprawy jakości życia, w tym wzmocnienia walorów ekologicznych miejsc zamieszkania [por. Modellprojekt... 1998; Henkel 2004: 311–312]. Duże doświadczenia w tym zakresie mają kraje zachodniej Europy, w których procesy odnowy wsi były pokłosiem poszukiwania narzędzi, dzięki którym osłabi się lub odwróci procesy depopulacji i regresu aktywności ekonomicznej. Poprawa jakości życia i uczynienie z niej dominanty w rozwoju wsi były największym atutem w budowaniu pozytywnego wizerunku obszarów wiejskich. Odnowa wsi np. w niemieckim modelu przemian była dodatkowo bardzo mocno skoncentrowana na dziedzictwie historycznym osiedli wiejskich oraz relacji społeczności lokalnych z naturalnym otoczeniem [por. Grabski 1989; Lienau 1989]. Ważnym warunkowaniem europejskiej odnowy wsi była także potrzeba niedopuszczenia do niekontrolowanego rozwoju budownictwa wiejskiego, zwłaszcza na obszarach metropolitalnych [Gilg 1998; Woods 2005]. Interesującym zagadnieniem w tym procesie było wykorzystywanie licznych metod komunikacyjnych w tworzeniu lokalnych strategii rozwoju wsi, a tym samym zwrócenie uwagi na podmiotowy charakter społeczności lokalnej w procesie odnowy oraz roli instytucji w procesie przekształceń [por. Heinritz 1997].

Odnowa wsi w krajach zachodniej Europy była i jest wielowymiarowa i obejmowała liczne cele o charakterze planistycznym (rewitalizacyjnym), społecznym i infrastrukturalnym [por. Planck 1986; Millendorfer 1990]. Henkel [2004: 319–320] w podsumowaniu rozważań o efektach polityki odnowy wsi prowadzonej w Niemczech od lat 70. XX w. podaje priorytety, które powinny określać działania w obrębie idei odnowy wsi. Przemyślenia te można uporządkować według następujących zasad:

- budowanie wizerunku wsi, zwłaszcza w zakresie dbałości o dobry stan techniczny budownictwa wraz z szerokim aspektem poprawy estetyki;
- kształtowanie obszarów centralnych przez projektowanie lub odtwarzanie miejsc publicznych wraz z dbałością o rozwój funkcji usługowych (funkcji centralnych);
- uczestnictwo w procesie odnowy wsi wielu aktorów rozwoju lokalnego, tj. społeczności lokalnej, władz lokalnych, instytucji, przedsiębiorców, organizacji pozarządowych oraz innych interesariuszy rozwoju;
- stabilizację wizji rozwoju wsi, która powinna być zakorzeniona w tradycji rozwoju oraz dopasowana z jednej strony do projektów regionalnych, z drugiej zaś oparta na czytelnej strategii przemian (zachowawczy charakter odnowy wsi).

W Polsce zaś idea i pomysł na odnowę wsi pojawiły się wraz z doświadczeniami województwa opolskiego. Jako cel programu ówczesny przewodniczący Sejmiku Samorządowego Województwa Opolskiego, R. Wilczyński, wskazał

podjęcie działań polegających na waloryzacji przestrzeni wiejskiej w zakresie rozwoju infrastruktury technicznej i społecznej, krajobrazu, architektury i usług oraz wdrażanie przedsięwzięć podnoszących standard i jakość życia [Wilczyński 2000: 74]. Efektem tego rodzaju inicjatyw miało być stworzenie lepszych warunków do życia na wsi, inwestowania, rozwoju usług, a tym samym – tworzenia nowych miejsc pracy i lepszego zarobkowania, również tego poza rolnictwem. Za istotę programu w zakresie zarówno jego inicjowania, jak i ostatecznego efektu uznano aktywizację i mobilizację społeczności lokalnej [Wilczyński 2000: 74, 2007: 181 i nast.]. Należy nadmienić, że początki odnowy wsi w Polsce przypadają na lata 90. XX w., które to postrzega się jako trudny czas dla społeczności lokalnych, chcących działać przedsiębiorczo na rzecz swojego miejsca zamieszkania (głównie ze względu na centralny system dystrybucji środków). Powolne zmiany w tym zakresie zaczęły być obserwowane dopiero od momentu wprowadzenia reformy administracji publicznej, w 1999 r. (ustanawiającej samorząd województwa podmiotem rozwoju regionalnego), oraz kiedy Polska uzyskała dostęp do środków przedakcesyjnych. Wówczas to zaistniały okoliczności sprzyjające rozwojowi inicjatyw wzmacniających kapitał ludzki i społeczny.

Wobec różnych ujęć i podejść do odnowy wsi kwestia operacjonalizacji samego terminu wydaje się problematyczna. W literaturze przedmiotu nie funkcjonuje jedna słusznie obowiązująca definicja wyjaśniająca owo pojęcie, lecz można spotkać się z jej rozmaitymi interpretacjami, poszczególni autorzy, badacze problemu, zwracają więc uwagę na inne aspekty odnowy wsi. Tym, co jednak bardzo często stanowi wspólny ujęć odnowy wsi, jest położenie nacisku na: zachowanie tożsamości i integralności wsi oraz wartości życia wiejskiego [Wilczyński 2000: 10–11]. Wobec powyższego można ją rozumieć jako *zaplanowany i realizowany przez wspólnotę proces rozwoju opierający się na lokalnych zasobach i wykorzystujący zewnętrzne wsparcie. Proces ten czerpie energię z zaangażowania obywateli motywowanych odpowiedzialnością za los własnej miejscowości, tym skuteczniej im silniejsza jest tożsamość mieszkańców* [debata 2012: 7]. Dodatkowo odnowa wsi prowadzi do ożywienia (rewitalizacji) struktur osadniczych w dziedzinie aktywności społecznej na rzecz miejsca zamieszkania oraz wzmocnienia postaw tożsamościowych, rozwoju działalności społecznych i ekonomicznych oraz poprawy krajobrazu kulturowego w zakresie jego spójności morfologicznej, funkcjonalnej i społecznej [Wójcik 2017: 18].

Warto wziąć również pod uwagę, że doświadczenia krajów niemieckojęzycznych oraz rozwój procesów adaptacyjnych społeczności lokalnych do odnowy wsi w Polsce pozwoliły na wyróżnienie czterech głównych etapów odnowy wsi [Idziak 2004: 26 i nast.]: etap modernizacji (1953–1975), etap odnowy fasad (1975–1994), etap odnowy społeczności i duchowości (1994–2000) oraz, co istotne z punktu widzenia niniejszego artykułu – etap

zrównoważonego rozwoju i tworzenia wiosek tematycznych (trwający od 2000 r.) [Idziak 2008].

Celem niniejszego artykułu jest określenie głównych uwarunkowań rozwoju wiejskich przestrzeni tematycznych w kontekście odnowy wsi. Na tym tle autorzy podejmują próbę wyjaśnienia mechanizmów rządzących omawianym procesem oraz ich efektów. Wobec powyższego skoncentrowano się na przedstawieniu mechanizmów rozwoju procesów, które prowadzą do rozkwitu tej idei (anatomia sukcesu – przypadek wsi Sierakowo Sławieńskie), oraz takich, które ten rozwój spowalniają lub zupełnie ograniczają (anatomia porażki – przypadek wsi Lubcza)¹.

1. Tematyzacja przestrzeni w odnowie wsi

Problematyka rozwoju lokalnego, podejmowana w naukach społecznych od lat 60. ubiegłego stulecia, jest współcześnie bardzo zróżnicowana. Wśród najistotniejszych kwestii poruszanych w opracowaniach na temat istoty rozwoju lokalnego jest organizacja i aktywność społeczna oraz jej wpływ na przemianę krajobrazu kulturowego². W obecnych warunkach, kiedy terytoria uczestniczą w swobodnej wymianie dóbr, usług i informacji, w analizie podstaw rozwoju lokalnego podkreśla się takie kwestie, jak:

- związki pomiędzy lokalnym i ponadlokalnym (regionalnym i globalnym) wymiarem funkcjonowania społeczeństwa,
- wpływ terytorium (różnych zasobów) na tworzenie się instytucji (bliskość i zakorzenienie),
- wpływ kapitału społecznego (np. wiedzy i zaufania) na osiągnięcie sukcesu w podejmowanych działaniach.

Zwrócenie uwagi na znaczenie działania społecznego, oddolnych inicjatyw mieszkańców oraz różnorodności zasobów lokalnych sprawia, że w badaniach układów lokalnych (wsie, zespoły osadnicze) potrzebne są nowe interpretacje i ujęcia podejmowanych problemów. W pierwszej kolejności należy przyjąć, że każda wieś jest tworem unikatowym i specyficznym, o własnej oryginalnej

¹ Wybór i opis tych konkretnych dwóch przypadków wsi był uzasadniony uzyskaną przez badane wsie punktacją w ramach projektu Tworzenie Sieci Najciekawszych Wsi w Polsce (nie małe skrajne oceny, biorąc pod uwagę wszystkie miejscowości zaangażowane w projekt), ale także pewną „typowością” dostrzeżonych i analizowanych zjawisk społeczno-przestrzennych, charakteryzujących obie wsie w zakresie wspierania rozwoju lokalnego i jego ograniczania.

² Literatura z tego zakresu jest bardzo bogata i wielowątkowa. Dla przykładu można wymienić prace zbiorowe pod redakcją: Gorzelaka [2015], Nurzyńskiej i Drygasa [2011], Kłodzińskiego i in. [2007], Rosnera [2012], Wójcika [2014], Wójcika i Czapiewskiego [2015], a także Czapiewskiego [2010], Psyk-Piotrowskiej i in. [2013].

ścieżce rozwoju, w którym ogromną rolę odgrywa wiedza lokalna zarezerwowana tylko dla członków wspólnoty. Dodatkowo w relacjach społecznych dużą wagę przypisuje się pozycji liderów lokalnych, którzy dysponują zarówno wiedzą, jak i umiejętnościami, aby pokierować grupą działania i mobilizować społeczność na różnych etapach rozwoju podejmowanych inicjatyw. Nie bez znaczenia jest też partnerstwo społeczne rozumiane jako zespół różnych relacji, bardziej lub mniej formalnych, pomiędzy interesariuszami procesów rozwoju lokalnego [Ray 2006].

Z punktu widzenia współczesnych przemian kulturowych zachodzących na obszarach wiejskich w ciągu ostatnich niemal 30 lat, istota procesów polega na odzyskiwaniu podmiotowości przez społeczności lokalne, a co za tym idzie – również wzroście tożsamości społecznej i terytorialnej. Krajobrazowy wymiar zmian polega m.in. na dążeniu do podnoszenia estetyki przestrzeni, zwłaszcza publicznej, oraz różnych form rewitalizacji osiedli. Część z nich jest pochodną pomysłów, które wpisują się w problematykę tematykacji wsi, a ta jako proces ma już stosunkowo długą historię sukcesów, ale i porażek w rozwoju lokalnym [Rzeńca 2015].

Współcześnie wielofunkcyjny rozwój polskiej wsi przynosi zmiany w społecznościach lokalnych polegające na różnicowaniu się zarówno społecznym, jak i ekonomicznym. Coraz bardziej świadomi mieszkańcy wsi podejmują wiele działań i aktywności mających na celu poprawę warunków ich życia, czyli podniesienie tzw. jakości życia oraz osiągnięcie pożądanego stanu dobrobytu. Funkcjonowanie w miejscu przyjaznym, ocenianym przez jednostkę jako atrakcyjne, właściwe i dobre dla niej, a więc wartościowanym pozytywnie, nie jest kategorią bez znaczenia dla odczuwanego zadowolenia z życia. Bardzo często mieszkańcy wsi czują lokalną dumę z faktu zamieszkiwania tego, a nie innego miejsca, szczególnie gdy wyróżnia się ono na tle innych. Znalezienie pomysłu na wyróżnienie się nie jest jednak zadaniem prostym i tak zupełnie oczywistym. To ciężka, ale przede wszystkim wspólna praca społeczności lokalnej, liderów i władz, czasem ekspertów z zewnątrz, nad „odkryciem” motywu/tematu przewodniego, wokół którego można by było „zbudować” wieś – jednym słowem: znalezieniem na nią pomysłu. Można to uczynić na bazie posiadanego przez wieś potencjału (zasobów lokalnych, które aktywowane mają szansę stać się kapitałem danego obszaru), czyli wykorzystując posiadane zasoby endogeniczne. Jest to spójne z faktem, że w ostatnich latach nastąpił stosunkowo szybki rozwój turystyki i zwiększyła się liczba inicjatyw opartych na poszukiwaniu i wydobywaniu specyfiki wsi. Przygotowywany jest zatem produkt turystyczny, który społeczność lokalna ocenia jako potencjalnie atrakcyjny dla przybysza z zewnątrz. Chodzi więc o nic innego, jak o znalezienie „tematu”, wokół którego skonstruowana zostanie opowieść o miejscu i zamieszkujących go ludziach. Tematykacja przestrzeni wiejskiej,

podobnie jak w przypadku miast, jest zatem sposobem na ożywienie wsi na różnych płaszczyznach: ekonomicznej, bo generuje dodatkowe środki finansowe, społecznej, gdyż aktywizuje ludzi do działania na rzecz swojego miejsca zamieszkania, i przestrzennej z uwagi na zmiany w krajobrazie (odnowę przestrzeni lub powstanie nowych aranżacji architektonicznych).

Rozwój przestrzeni tematycznych na obszarach wiejskich w Polsce zintensyfikował się po wejściu naszego kraju do Unii Europejskiej. Z jednej strony było to związane z obserwacją dobrych praktyk w krajach Europy Zachodniej, z drugiej zaś istotną rolę pełniły środki finansowe kierowane na rozwój społeczności lokalnych, odnowę i rewitalizację przestrzeni, turystykę itd. Efektem tych procesów jest powstanie wiosek (wsi) tematycznych, które łączą się współcześnie w regionalne i krajowe sieci współpracy i działania. Ocena obecnego stanu tych sieci pozwala stwierdzić, że z powodzeniem pomysły tematyzacji przestrzeni wiejskiej realizuje około 50–60 wsi w Polsce, choć z różnym skutkiem inicjatywę w tym zakresie podejmowało w sumie około 200 społeczności lokalnych. Rzeczywista ocena intensywności tego zjawiska jest trudna do oszacowania z jednej strony ze względu na brak jednej organizacji, która zrzeszałaby tego typu wsie, a z drugiej – problemy w zakresie określenia definicji wioski tematycznej.

Z punktu widzenia realizacji społecznej formuły wioski tematycznej istotne jest zaangażowanie znacznej części lokalnej społeczności w formułowanie i realizację podjętego tematu, ale i wpisanie wybranego pomysłu w różne płaszczyzny lokalnej tożsamości kulturowej i terytorialnej. Zwraca się także uwagę na pozytywne efekty mobilizacji społeczności w działaniach wokół tematu, tj. wzmacnianie więzi społecznych, wypracowywanie efektywnych sposobów pozyskiwania, przetwarzania i transmisji wiedzy lokalnej i wykształcanie wśród mieszkańców przydatnych kompetencji społecznych. Nie są to jednak odosobnione przypadki, kiedy to określenie wioski tematycznej przenosi się na sztucznie wytworzone znacznych rozmiarów układy przestrzenne powstające obok wsi. Choć miejsca te oferują pracę mieszkańcom okolicznych wsi, trudno je uznać za aktywność wpisującą się realnie w życie lokalnej społeczności. Głównie dotyczy to komercyjnych założeń w postaci parków rozrywki (dinoparki, lunaparki, zooparki itp.).

Uzupełnieniem, ale i egzemplifikacją podjętych rozważań jest zaproponowany podział na grupy tematyczne, którym odpowiadają określone wsie (patrz tab. 1). Ich charakterystyka, a także opis różnicujących dane wsie tematów przewodnich (opartych na zasobach lokalnych lub podejmowanych działaniach), znajduje się w tabeli. Należy jednocześnie pamiętać, że zaprezentowany podział nie wyczerpuje całości złożonej problematyki podstaw kształtowania wiejskich przestrzeni tematycznych i warto potraktować go raczej jako opis pewnych pomysłów oraz dobrych praktyk rozwoju lokalnego.

Współczesne obszary wiejskie borykają się z wieloma problemami: utratą mieszkańców, postępującą degradacją posiadanych zasobów, niskim poziomem aktywizacji społecznej. Poszukuje się więc różnych sposobów na

Tabela 1

Tematy przewodnie, wokół których zbudowany jest pomysł na wieś

Grupa tematyczna	Temat przewodni	Charakterystyka	Przykład wsi
1	Dzieje pradawne	Wioska tworzona na motywie z dziejów pradawnych, w oparciu o wiedzę specjalistyczną i wykopaliska archeologiczne. Wiedza o życiu i działalności pradawnych ludów jest podstawą do budowania wyobrażeń o dawnych mieszkańcach, włączając w to tradycyjne (współczesne) produkty z tych miejsc.	Wioska Gotów (Masłomęcz)
2	Specyfika historyczna	Wioska, której tematem przewodnim jest dobrze udokumentowana historia miejscowości. Mieszkańcy nawiązują do dziedzictwa kulturowego swych przodków, co wzmacnia poczucie tożsamości oraz dbałości o zabytki.	Wioska Tatarska (Kruszyniany)
3	Bajki i legendy	Wioska funkcjonuje w oparciu o temat zaczerpnięty z bajki, której autor umiejscowił opisywaną akcję w tej wsi, bądź miejscowość ma podobną scenerię do tej wyobrażonej.	Wioska Koziółka Matołka (Pacaków)
4	Historie fantasy	Motyw przewodni opowieści fantasy wpisany jest w scenerię miejscowości, która dodatkowo wzbogaca się o nowe formy, podobne do opisanych w powieści.	Wioska Hobbitów (Sierakowo Sławieńskie)
5	Tradycyjny produkt	Wioska opiera się przede wszystkim na promocji regionalnego lub lokalnego tradycyjnego produktu, wokół którego buduje się opowieści kulinarne.	Wioska Początku Życia (Jajkowo)
6	Tradycyjna działalność	Temat związany jest z działalnościami pierwotnymi na wsi, tj. rolnictwem, a także pozyskiwaniem bogactw z lasów, wód i ziemi. Główny motyw odnosi się przede wszystkim do połączenia opowieści z przeszłości i roli tradycji we współczesnym rozwoju lokalnym.	Wioska Miodowa (Wielki Mędromierz)
7	Zasoby przyrodnicze	Temat konstruowany jest na bazie elementów środowiska przyrodniczego. Walorem w opowieści są nie tylko same obiekty przyrodnicze, ale również otoczek, na którą składa się wykorzystanie ich przez człowieka, ich symbolika i społeczna wartość.	Wioska Piasku i Kamienia (Czaple)
8	Zasoby kulturowe	Motywy takie odnoszą się przede wszystkim do zasobów środowiska kulturowego, materialnego i niematerialnego, które stanowią o atrakcyjności wsi (niepowtarzalności) względem innych.	Wioska Malowanych Chat (Zalipie)

Źródło: Opracowanie własne.

„odczarowanie” wsi jako miejsca o zaniżonej atrakcyjności. Podejmowane na wielu płaszczyznach działania mają na celu uczynić ją przyjazną przestrzenią zarówno dla mieszkańców, jak i turystów. Znalezienie motywu/tematu przewodniego, wokół którego zorganizowany jest pomysł na wieś, może stanowić szansę na przełamanie wielu sytuacji kryzysowych. Zbudowanie ciekawej oferty dla turysty na bazie czy to własnych zasobów kulturowych, przyrodniczych, historycznych, kulinarnych albo motywie bajek, fantasy, czy jakimkolwiek innym, wyróżniającym elemencie, pomaga wsi „wyjść” na zewnątrz i budować swoją przewagę konkurencyjną.

2. W poszukiwaniu „ciekawych tematów”

Wdrażanie działań związanych z odnową wsi daje wielu miejscowościom szansę na odkrycie i zadbanie o wyróżniające je potencjały, a to z kolei otwiera pole współczesnym badaniom obszarów wiejskich oraz różnym projektom o charakterze aplikacyjnym. Przykładem takiego projektu była w 2015 r. inicjatywa Tworzenie Sieci Najciekawszych Wsi w Polsce (SNW)³, realizowana na zlecenie Fundacji Programów Pomocy dla Rolnictwa (FAPA). Projekt był jednym z elementów programu odnowy wsi w Polsce, ważnym, bo polegającym na próbie całościowej oceny wartościowych układów ruralistycznych, zarówno pod względem dziedzictwa materialnego, jak i społecznej aktywności odnoszącej się do wartości „miejsc” [por. Wójcik 2016, 2017].

Analiza i ocena zebranego materiału pozwoliły stwierdzić, że istnieje bardzo duże regionalne zróżnicowanie zasobów dziedzictwa kulturowego wsi, zarówno w zakresie typów architektoniczno-fizjonomicznych, jak i stanu ich zachowania. Należy jednocześnie zaznaczyć, że do uczestnictwa w SNW predysponowane były głównie wsie obszarów, które zostały przyłączone do Polski w 1945 r. (tj. regiony: warmińsko-mazurski, lubuski, dolnośląski, opolski, zachodniopomorski), ale stopień zachowania ich wiejskiego dziedzictwa materialnego jest różny. Z zaznaczeniem, że główne źródło wyszukiwania poszczególnych wsi do sieci stanowiły kompleksy obiektów o wyższym standardzie i lepszych podstawach budowlanych (kamień, cegła, szachulec), przejęte po w większości przesiedlonych społecznościach niemieckich, choć w rzeczywistości ich degradacja została oceniona jako znacznie postępująca [Wójcik 2016].

Realizacja projektu stworzenia SNW ukazała, że najistotniejszym problemem rozwoju ocenianych wsi było zachowanie ich zasobów, zwłaszcza

³ Sieć Najciekawszych Wsi jako koncept jest efektem inspiracji ideą Sieci Najpiękniejszych Wsi Francuskich (2012 r.) – por. Wilczyński [2012].

cennych historycznych układów ruralistycznych, w stanie umożliwiającym ich właściwą ekspozycję oraz odbiór estetyczny. Jednak, aby podjąć jakiegokolwiek działania mające na celu utrzymanie zasobów, najpierw należy je zwaloryzować jako cenne i ważne [por. Jeziorska-Biel 2017: 151–163]. Tego etapu wielu wsiom niestety zabrakło. W zamian za to miała miejsce postępująca degradacja cennej zabudowy, w szczególności tej znajdującej się w rękach prywatnych (np. zagrody). Można uznać, że działania na rzecz odnowy wsi utrudnia niska świadomość społeczna związana z realną wartością historyczną obiektów oraz postawa braku odpowiedzialności i troski za przekazanie tego dziedzictwa kolejnym pokoleniom. Dotyczy to różnych aktorów lokalnych, zarówno władz, jak i samych mieszkańców.

Niemniej jednak istnieje wiele elementów wartych zauważenia i docenienia, które rzutują na postrzeganie danej wsi w kategoriach ciekawej. Do najważniejszych, według ekspertów badawczych, należą:

- atrakcyjny i dobrze zachowany układ przestrzenny, z wyodrębnionymi miejscami centralnymi pełniącymi ważne społecznie funkcje,
- pozytywna waloryzacja zasobów lokalnych oraz stworzenie możliwości ich udostępniania potencjalnemu turyście,
- istnienie tzw. instytucji długiego trwania zapewniających możliwości działania społecznościom lokalnym,
- przynależność danej wsi do lokalnej i regionalnej sieci miejscowości o różnych funkcjach i walorach środowiska naturalnego i antropogenicznego (regiony turystyczne).

Należy przy tym nadmienić, że każda wieś, prócz zestawu wyżej wymienionych uwarunkowań rozwojowych, może prezentować ich własny, indywidualny zbiór. Jest wiele sposobów na podkreślanie specyfiki wsi, i ważne, by scenariusze rozwoju dopasować do lokalności, niepowtarzalnych zasobów lub takich też pomysłów na ich wykreowanie.

3. Wieś Sierakowo Sławińskie – anatomia sukcesu

Wieś Sierakowo Sławińskie zlokalizowana jest w gminie Sianów (powiat: koszaliński, województwo: zachodniopomorskie), w odległości około 30 km od wybrzeża Morza Bałtyckiego. W przeszłości wieś związana była dość silnie z działalnością cystersów. Współcześnie można ją określić jako przeciętną osadę, mającą około 200 mieszkańców na stałe, dysponującą podstawowymi usługami: OSP, sklepem, biblioteką, świetlicą, kościołem, przystankiem PKS. Jeżeli chodzi o typ morfogenetyczny, wieś ta jest wielodrożnicą, ale niezbyt intensywnie zagospodarowaną, ze stosunkowo wyraźnie wyodrębnionym centrum (śląd dawnego układu owalnicowego), podkreślonym przez zbieg

dróg, staw oraz architektoniczne i funkcjonalne dominanty, takie jak: zabytkowy kościół, budynek OSP z powiązаныmi obiektami użyteczności publicznej, kuźnia i sklepy. Warto zauważyć, że elementy materialnego dziedzictwa kulturowego wsi świadczą o dawnej, dość wysokiej randze funkcjonalnej wsi w lokalnej sieci osadniczej. Wieś była wówczas także miejscem życia zintegrowanej oraz skutecznie działającej społeczności lokalnej. O stosunkowo wysokiej pozycji wsi świadczy również duży cmentarz, stanowiący dla mieszkańców ważną przestrzeń tożsamości. Niestety powojenna recesja funkcji, a także utrata części działalności, które stanowiły wówczas o ponadlokalnej randze Sierakowa, włączając w to stan ogólnego zmniejszenia się liczby ludności o blisko połowę, przyczyniły się do peryferyzacji wsi. Sierakowo Słoweńskie zostało postawione przed koniecznością redefinicji dotychczasowej optyki miejscowości. Pomysł na odnowę wsi poprzez jej tematyzację miał być sposobem na przełamanie wytworzonej przez lata peryferyjności.

Przed wszystkim należy podkreślić, że to warunki fizyczne stały się jedną z ważniejszych przesłanek do wprowadzenia w lokalną scenę baśniowej narracji z powieści Tolkiena. Malownicze usytuowanie wsi w otoczeniu lasów, z wieloma nowymi nasadzeniami (słabe gleby), w zróżnicowanych warunkach topograficznych, a dodatkowo z wieloma ciekawymi obiektami dziedzictwa kulturowego, stało się ważnym składnikiem w wytwarzaniu przestrzeni tematycznej (Wioski Hobbitów). Nie bez znaczenia był również sukces adaptacji filmowej dzieł angielskiego pisarza, o wiele łatwiejsze okazało się wówczas zaproszenie bohaterów *Władcy Pierścieni* w pomorską scenę.

Należy zaznaczyć, że utworzenie oraz organizacja Wioski Hobbitów zostały zapisane w Strategii Rozwoju Gminy Sianów (2000 r.). Takie działania z sukcesem realizowano już wcześniej w państwach Unii Europejskiej. Wobec tego wsparcie środkami zarówno przedakcesyjnymi, jak i dostępnymi po wejściu Polski do UE, stanowiło istotny element na drodze do tematyzacji polskich wiejskich przestrzeni. Tworzenie wioski tematycznej w Sierakowie Sławieńskim stanowi dobry przykład spójnych społecznie działań, mobilizacji lokalnych zasobów na rzecz odzyskiwania podmiotowości mieszkańców i kreowania nowej rzeczywistości. W anatomii tego działania przewodnią rolę przypisać należy więc liderom, czyli ważnym dla rozwoju wsi aktorom lokalnym – którymi byli aktywiści, w tym dyrektor szkoły podstawowej wsparty przez parafię, Koło Gospodyń Wiejskich, sołectwo. Realizacja tematyzacji (pomysłu) Sierakowa Sławieńskiego miała swoje źródło w inicjatywach grona pedagogicznego oraz dzieci i ich rodziców. Istotnym elementem na tej drodze było powołanie do życia Stowarzyszenia Hobbiton (2003), co niewątpliwie zorganizowało i instytucjonalizowało działania mieszkańców, można było wówczas ubiegać się o poważniejsze środki finansowe, szczególnie po 2004 r.

Fot. 1. Sierakowo Sławieńskie – Wioska Hobbitów, fot. Marcin Wójcik

Można uznać, że w sensie symbolicznym społeczność lokalna sierakowian wykreowała nowe „miejsce”, tj. Wioskę Hobbitów. Przypieczętowane to zostało coroczną organizacją imprez, w tym najbardziej spektakularnej i znaczącej, przyciągającej rzesze ludzi z kraju i zagranicy, zwanej Jarmarkiem Hobbitów. Wykreowana przestrzeń ma również swą architektoniczną dominantę w postaci Wieży Elfów, która stała się swoistym symbolem działań, a jednocześnie urokliwym punktem widokowym.

Mimo likwidacji szkoły podstawowej, miejsca ważnego dla rozkwitu idei tematykacji Sierakowa, udało się ocalić sam budynek, gdyż samorząd gminy (aktywny uczestnik działań na rzecz stworzenia wioski tematycznej), bezpłatnie użyczył go Stowarzyszeniu Hobbiton (2011). Miejsce to pozostało więc w symbolicznym posiadaniu wspólnoty jako swoisty rodzaj kontynuacji w podtrzymaniu lokalnej tożsamości, tworzeniu lokalnych identyfikacji i ciągłości w budowaniu więzów społecznych. Równie ważne społecznie okazało się uratowanie przed zniszczeniem zabytkowej kuźni. Sfinansowanie projektu „Kuźnia dziadka Filowiata” z jednej strony włączyło to miejsce w opowieść o podróży Hobbitów, wykorzystując motyw ognia i związanych z nim magicznych mocy, ale z drugiej uratowało przed zapomnieniem i zniszczeniem spuściznę ludzi, którzy opuścili tę ziemię, ocaliło też pamięć o powojennych zdarzeniach, osuwając z nią nowych osadników Sierakowa.

Analiza zasobów lokalnych Sierakowa Sławieńskiego pokazuje, że miejscowość tę można uznać, według definicji Duczkowskiej-Małysz, za obszar wiejski o cechach problemowych. Lokalne zasoby okazały się niewystarczające, by zbudować na nich ciekawą ofertę dla turysty i wypromować ten teren, tworząc jednocześnie podstawę dla rozwoju lokalnego. Tematyzację przestrzeni oparto więc na motywie niezależnym (historia fantasy), pomysłu, który rozkwitł i dojrzał siłami społeczności lokalnej, a tę w Sierakowie Sławieńskim uznano za noszącą cechy wspólnoty, ze względu na silną kontrolę społeczną oraz elementy więzi mechanicznej w stosunkach sąsiedzkich i rodzinnych [Idziak 2012]. W takich warunkach kształtowanie tożsamości lokalnej mieszkańców staje się procesem naturalnym i trwałym jednocześnie.

4. Wieś Lubcza – anatomia porażki

Wieś Lubcza zlokalizowana jest w gminie Wodzisław (powiat: jędrzejowski, województwo: świętokrzyskie). Miejscowość ma charakter ulicówki ze skąpo wykształconą infrastrukturą, bez wyraźnie wyodrębnionego centrum wsi. Początki wsi datuje się na okres średniowiecza, w czasach Jana Długosza znajdował się w niej drewniany kościół parafialny, który spłonął doszczętnie na początku XVIII w. i do dziś w takiej formie nie został odbudowany. Od XIX w. Lubcza należała do Wielowiejskich herbu Półkozic. W miejscu drewnianego dworu wzniesli murowany, w którym w 1863 r. mieścił się powstańczy lazaret. Pałac Wielowiejskich (główny zasób dziedzictwa kulturowego wsi), otoczony malowniczym parkiem (kilkaset metrów na północ od niego położone jest malownicze wzgórze Okraglica, na którym utworzono rezerwat przyrody dla ochrony reliktywów roślinności stepowej, głównie miłka wiosennego), po wojnie służył jako siedziba szkoły, potem należał do spółdzielni niewidomych, która rozpoczęła jego przebudowę. W 2013 r. zespół dworsko-pałacowy został wykupiony przez prywatnego właściciela, który rozpoczął gruntowny remont. Mieszkańcy nie znają jednak jego nowego przeznaczenia. Obiekt nie jest dostępny dla potencjalnego turysty, stanowi cenny, aczkolwiek niewykorzystany zasób lokalny. Mimo że nazwać go można kotwicą kulturowo-historyczną Lubczy, przedwojennym „sercem” miejscowości, dziś jest ogrodzony, nieopisany, a w jego bezpośrednim sąsiedztwie zlokalizowano olbrzymią fermę bydła.

Lubcza mogłaby zbudować „swoją opowieść” również w oparciu o wyróżniające ją zasoby ludzkie i motywy ludowości. Kapela Ludowa Lubcza (rodzinna kapela Wyczyńskich), obecnie współtworzona jest przez Stefana Wyczyńskiego. Artysta w marcu 2015 r. obchodził jubileusz 65-lecia pracy artystycznej. Jest to człowiek ikona, powszechnie lubiany i szanowany,

Fot. 2. Zespół dworsko-pałacowy we wsi Lubcza, fot. Pamela Jeziorska-Biel

krzewiciel dziedzictwa kulturowego wsi i wielokrotnie nagradzany działacz. Niestety wszystkie medale, dyplomy i odznaczenia, które stanowią też wizytówkę Lubczy, nie są nigdzie wyeksponowane, znajdują się w prywatnych zbiorach, w domu twórcy ludowego. We wsi nie widać żadnej informacji o sukcesach kapeli, dostępność tego zasobu jest więc znacznie ograniczona, również nieosiągalna dla potencjalnego turysty.

W omawianej wsi, mimo wszystko, trudno o wydobycie także innych zasobów lokalnych. Jeśli chodzi o zabudowę, na terenie miejscowości zachowało się zaledwie kilka budynków zbudowanych z charakterystycznego wapienia, lecz wyróżniają się one złym stanem zachowania. Otoczenie budynków również jest oceniane jako nieatrakcyjne, zaniedbane, niespójne, chaotyczne, o niepożądanym kierunku przekształceń. Dodatkowo brak jest oferty zajęć, warsztatów, imprez integrujących społeczność, mimo istniejącego potencjału w postaci kapeli i twórcy ludowego. Nie ma też infrastruktury pobytowej dedykowanej turystyce. Lubcza sprawia wrażenie wsi zrezygnowanej, pogrążonej w marazmie, bez szans i pomysłu na rozwój. Przestrzeń traktowana jest w sposób niedbały, tematyzacja jej nie dotyczy. Zauważalne jest to, że na tym terenie czynniki blokujące rozwój przede wszystkim mają charakter społeczny. Mowa o postawach społeczności lokalnej i osób znaczących dla rozwoju wsi (bierność, apatia, marazm, brak instytucji wspierających) oraz zasadniczych

brakach w kapitale społecznym miejscowości. Na to nakładają się negatywne ścieżki waloryzacji zasobów lokalnych (brak wskazania wartości w zasobach: kulturowych, przyrodniczych, ludzkich i postrzegania ich jako cenne i ważne). Prowadzi to do sytuacji, że dany zasób nie ma szansy stania się aktywnym czynnikiem rozwoju, tzw. produktywnym kapitałem wsi. Konsekwencje takiego stanu rzeczy są dalekosiężne i mają wielopłaszczyznowy charakter, są nimi: „zgubienie” potencjału miejscowości prowadzące do stopniowej degradacji zasobów lokalnych (dziedzictwa materialnego i niematerialnego); negatywne przekształcenia przestrzeni (brak ładu przestrzennego); brak produktu lokalnego oraz innych form promocji miejscowości (wieś jawi się jako miejsce nieatrakcyjne dla potencjalnych inwestycji i inwestorów); pogłębianie negatywnych postaw społecznych (efekt błędnego koła): brak poczucia wpływu na rzeczywistość, zanik inicjatyw i działania; brak przykładu dobrych praktyk dla społeczności lokalnej. Przede wszystkim wobec tak kształtującego się klimatu społecznego zanika poczucie identyfikacji mieszkańca z miejscem, tożsamość lokalna słabnie, trudno o akceptację tej konkretnej wsi jako atrakcyjnej i przyjaznej przestrzeni do życia.

Podsumowanie

Kształtowanie się tożsamości lokalnej w oparciu o identyfikacje z miejscem to temat współcześnie zyskujący na znaczeniu, głównie ze względu na rosnące zainteresowanie problematyką społeczności lokalnych, metaforycznie nazywanych: *ojczyzny prywatne, mniejsze nieba, światy najmniejsze*⁴. Termin tożsamość lokalna bliski jest pojęciu tożsamości społecznej, opartej na przeżywanej i przyswojonej tradycji, teraźniejszości i wspólnym dla danej grupy, społeczności, definiowaniu przyszłości. Tak rozumiana jest bliska durkheimowskiej świadomości zbiorowej, zbiorowym przedstawieniem i wyobrażeniom. Można ją określić także jako względnie trwałą identyfikację społeczności (poczucie wspólnotowości) z ustalonym systemem idei, przekonań, ale też zwyczajami i obyczajami, ogólnie całym systemem aksjo-normatywnym (pewnego rodzaju lokalnym uniwersum symbolicznym). To także rodzaj dumy z tego, kim się jest, gdzie się jest i jak się jest. W podejściu społecznym do tożsamości lokalnej istotny staje się podział na my–oni, swój–obcy i wynikające z niego poczucie odrębności, podejście geograficzne akcentuje zaś przypisanie do konkretnego terytorium, a dokładniej do miejsca i przestrzeni. Polega na odkrywaniu ich wartości, czyli tzw. ducha miejsca [Berger, Luckmann 2010]. Wobec powyższego nasuwa się kilka refleksji. Po pierwsze,

⁴ Termin ukuty przez S. Bieniasza, śląskiego prozaika i dramaturga.

znacznie łatwiej buduje się identyfikację z miejscem, które się akceptuje, ocenia pozytywnie jako atrakcyjne do życia lub po prostu jako właściwy wybór na wizytę. Wzmacnianiu tożsamości lokalnej sprzyja również uczestnictwo w zintegrowanej, zaktywizowanej społeczności lokalnej, gdzie jednostki mają poczucie sprawstwa, odpowiedzialności i wpływu na otoczenie oraz ich działania skoncentrowane są wokół wspólnego celu. Proces odnowy wsi poprzez tematyzację stwarza tego rodzaju możliwości, choć, jak pokazują przykłady dwóch wsi: Sierakowa Sławieńskiego oraz Lubczy, to od społeczności lokalnej zależy, czy i w jakim kierunku zostaną one wykorzystane.

Literatura

- Czapiewski K.Ł., 2010, *Koncepcja wiejskich obszarów sukcesu społeczno-gospodarczego i ich rozpoznanie w województwie mazowieckim*. Studia Obszarów Wiejskich, 22.
- Berger P.L., Luckmann T., 2010, *Społeczne tworzenie rzeczywistości*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Debata (Raport), 2012, *Forum Debaty publicznej „Potencjał obszarów wiejskich szansą rozwoju” w związku z 15-leciem odnowy wsi w Polsce*. Kancelaria Prezydenta Rzeczpospolitej Polskiej, 19 kwietnia 2012 r.
- Duczowska-Małysz K., 1999, *Wiejskie obszary problemowe – dylematy rozwoju w świetle regionalnej polityki Unii Europejskiej*, [w:] *Aktywizacja społeczności lokalnych na obszarach wiejskich o cechach problemowych*, A. Lewczuk (red.). Centrum Rozwoju Obszarów Wiejskich Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn.
- Gilg A., 1998, *Policies and planning mechanisms: managing change in rural areas*, [w:] *The geography of rural change*, B. Ilbery (red.). Pearson: 189–210.
- Gorzelał G. (red.), 2015, *Polska gmina 2015*. Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- Grabski U., 1989, *Ökologie und Dorfentwicklung*. Geographische Rundschau, 3: 163–168.
- Heinritz G., Wiesser R. (red.), 1997, *Dorfbewohner als Dorfentwickler*. Münchener Geographische Hefte, 75.
- Henkel G., 2004, *Der Ländliche Raum*. Gebrüder Borntraeger Verlagsbuchhandlung, Berlin–Stuttgart.
- Idziak W., 2004, *O odnowie wsi*. Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa.
- Idziak W., 2008, *Wymyślić wieś od nowa*. Wioski Tematyczne. Koszalin.
- Idziak P., 2012, *Wioska Hobbitów od początku* [www.wioskitematyczne.org.pl].
- Jeziorska-Biel P., 2017, *Uwarunkowania odnowy wsi w Polsce. Przypadek wsi Spycimierz*. Studia Obszarów Wiejskich: 151–163.
- Kłodziński M., Błąd M., Wilczyński R. (red.), 2007, *Odnowa wsi w integrującej się Europie*. IRWiR, Warszawa.
- Lienau C., 1989, *Geographie der ländliche Siedlungen*. Geographische Rundschau, 3: 134–141.

- Millendorfer J., 1990, *Werte- und Paradigmenwandel macht den ländlichen Raum zum Ort der Zukunft*, [w:] *Das Land hat Zukunft*, A. Glück, H. Magel (red.). Neue Perspektiven für die ländlichen Räume, München: 27–33.
- Modellprojekt *Ökologisches Dorf der Zukunft, Schlusdokumentation und Auswertung*, 1998, Ministerium für Umwelt, Raumordnung und Landwirtschaft de Landes Nordrhein-Westfalen.
- Nurzyńska I., Drygas M. (red.), 2011, *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce*. IRWiR, Warszawa.
- Planck U., 1986, *Dorferneuerung und Dorfforschung*. Beitrag und Methoden der Soziologie, Schriftenreihe für Agrarpolitik und Agrarsociologie, 42.
- Psyk-Piotrowska E., Zajda K., Kretek-Kamińska A., Walczak-Duraj D., 2013, *Struktura i uwarunkowania kapitału społecznego lokalnych grup działania*. Wyd. UŁ, Łódź.
- Ray Ch., 2006, *Neo-endogenous rural development in the UE*, [w:] *Handbook of Rural Studies*: 278–292.
- Rosner A. (red.), 2012, *Spoleczne i kulturowe zagadnienia przemian na wsi polskiej*. IRWiR, Warszawa.
- Rzeńca P., 2015, *Tematyzacja przestrzeni jako metoda zarządzania rozwojem lokalnym*, [w:] *Nowoczesne metody i narzędzia zarządzania rozwojem lokalnym i regionalnym*, A. Nowakowska (red.): 113–141.
- Wilczyński R., 2000, *Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*. Fundacja Fundusz Współpracy, Poznań.
- Wilczyński R., 2007, *Specyfika opolskiego programu odnowy wsi*, [w:] *Odnowa wsi w integrującej się Europie*, M. Kłodziński, M. Bład, R. Wilczyński (red.). Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Warszawa: 181–195.
- Wilczyński R., 2012, *Sieć najpiękniejszych wsi. Opracowanie eksperckie projektu – możliwości utworzenia sieci*. Opole.
- Woods M., 2005, *Rural geography*. Sage, London.
- Wójcik M. (red.), 2014, *Regionalny wymiar przemian polskiej wsi – aspekty społeczne i środowiskowe*. Studia Obszarów Wiejskich, 35.
- Wójcik M., 2016, *Uwarunkowania tworzenia „Sieci Najciekawszych Wsi”*. Wyniki oceny eksperckiej 50 polskich miejscowości. Folia Geographica Socio-Oeconomica, 25: 109–129.
- Wójcik M., 2017, *Odnowa wsi jako przedmiot badań geograficzno-osadniczych*. Studia Obszarów Wiejskich: 9–21.
- Wójcik M. (red.), 2017, *Tożsamość i miejsce. Budzenie uśpionego potencjału wsi*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Wójcik M., Czapiewski K.Ł. (red.), 2015, *Edukacja i kapitał ludzki w rozwoju lokalnym i regionalnym*. Studia Obszarów Wiejskich, 40.